

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXX
2024

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Rețeaua consulară a României (1918-1947): organizare, personal, regulamente

Adrian-Bogdan Ceobanu, Daniel Cain, <i>Destinul unui fost consul onorific al României la Moscova: Pierre Guérin</i>	9
Lucian Leuștean, <i>Consulatul / Secția consulară a Legației României la Budapesta în cadrul „războiului rece” româno-maghiar în primii ani interbelici</i>	27
Adrian Vițalaru, <i>Un consul al României în Polonia interbelică: George-Traian Gallin</i>	37
Ionel Doctoru, <i>Rețeaua consulară a României din Franța (1924-1926)</i>	53
Elinor Danusia Popescu, <i>Politisation du serment consulaire roumain dans l'entre-deux-guerres. Etude de cas: l'Allemagne nazie</i>	75
Vasile Ungureanu, Ionuț Nistor, <i>Diplomatul Nicolae Țimiraș – un strănepot al lui Ion Creangă în slujba României</i>	83

Mădălina Sava-Moise, <i>Ceramica de tip roman provincial din Muntenia în secolele II-III p. Chr.</i>	113
Nelu Zugravu, <i>De Heliogabalo fertur (ferunt), dicitur...</i>	127
Yanko M. Hristov, <i>Legal and Matrimonial Implications of Captivity in Digest XLIX.15 of Emperor Justinian I (527-565)</i>	139

Adrian-Ionuț Gilea, <i>Piese de armament din perioada medievală. Un cap de buzdugan din colecția „Muzeului Vasile Pârvan” Bârlad</i>	153
Daniel Mirea, <i>La început de domnie. Vlad Călugărul în anii 1481-1482</i>	163
Petronel Zahariuc, <i>Despre schitul Corni (ținutul Putna), ctitoria marelui vornic Alexandru Ramandi, metoc al mănăstirii Dohiar de la Muntele Athos</i>	189
Ștefan S. Gorovei, <i>O pagină din istoria unui monument celebru: Bălinești</i>	217
Mariana Lazăr, <i>Marele hrisov domnesc conferit de Mihai Racoviță mănăstirii Cotroceni</i>	233
Gheorghe Lazăr, <i>Comerțul cu produse alimentare în Țara Românească (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)</i>	255

Mădălin Anghel, „A strigat cu glas mare ca din partea obștii”. Actorul Ioan Poni și un incident al frământărilor de la Iași din 1846	277
Mihai Chiper, „Și dacă ne ocolește drumul de fier?” Competiție regională, interese economice și blocaje militare în configurarea rețelei de căi ferate din Moldova (1859-1914)	289
Laurențiu Rădvan, Focul din ianuarie 1880 și Palatul domnesc din Iași	313
Claudiu-Lucian Topor, <i>Memoirs from the time of military occupation: Romania's Europeanisation and Germany's civilising mission (1916-1918)</i>	327
Cătălin Botoșineanu, Grădinile școlare ale așezămintelor primare rurale. Studiu de caz: Inspectoratul școlar regional Iași (1900-1940)	337
Dragoș Jipa, Literatură franceză, diplomație culturală și Rezistență. Michel Dard între Institutul Francez și Universitatea din București (1940-1946)	357

Recenzii și note bibliografice	373
Paula Fredriksen, <i>Pe când creștinii erau evrei: Prima generație</i>, traducere din limba engleză de Dionisie Constantin Pîrvuloiu, București, Editura Humanitas, 2023, 270 p. (Constantin Ciobanu); Liviu Pilat, <i>Moldova, Sfânta Coroană și regii Jagielloni. Vasalitate, putere și gândire politică (1387-1526)</i>, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2023, 404 p. (Alexandru Gorea); Lidia Cotovanu, <i>Émigrer en terre valaque. Estimation quantitative et qualitative d'une mobilité géographique de longue durée (seconde moitié du XVe – début du XVIIIe siècle)</i>, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2022, 466 p. (Bibliothèque de l'Institut d'Études Sud-Est Européennes, 21) (Cristiana Murariu); Julia Derzsi, <i>Delict și pedeapsă. Justiție penală în orașele din Transilvania în secolul al XVI-lea</i>, Cluj-Napoca, Editura Egyetemi Műhely, Societatea Bolyai, 2022, 346 p. (Laurențiu Rădvan); <i>Figures de veuves à l'époque moderne (XVIIe et XVIIIe siècles): Images d'un statut social accepte, cache, revendique?</i> [Figures of Widows in Modern Era (17th and 18th Centuries): Images of an Accepted, Hidden, Claimed Social Status?], sous la direction de Florence Fesneau et Maël Tauziède-Espariat, Paris, Éditions du GHRAM, 2023, 151 p. (Elena Bedreag); Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, <i>Gravorul Mihail Strilbițchi (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea)</i>, Cluj-Napoca, Editura Mega, Colecția Artă – Istorie – Cultură, 2023, 345 p. (Eugenia Dima); Sebastian Popescu, Alexandru Stancu, <i>Istoria fizicii în Moldova</i>, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2022, 304 p. (Renata-Gabriela Buzău (Apetroaie)); Laurențiu Vlad, <i>Constantin N. Brăiloiu (1809-1889): fragmente biografice</i>, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2023, 224 p. (Simion-Alexandru Gavriș); Martina Winkelhofer, <i>Viața de zi cu zi a împăratului: Franz Joseph și curtea sa imperială</i>, cuvânt înainte de Mihai-Răzvan Ungureanu, traducere din limba germană de Alex Bärnthaler-Nebeja, Iași, Editura Polirom, 2024, 252 p. (Ana-Maria Lupășteanu); Tim Grady, <i>A Deadly Legacy: German Jews and the Great War</i>, Londra, Yale University Press, 2017, 291 p. (Robert Dascălu); George Albuț, <i>Un diplomat român la Budapesta (1981-1990 și după aceea...)</i>, București, Corint Istorie, 2023, 256 p. (Ștefan-Cătălin Stanciu).	

Abrevieri	405
-----------------	-----

Comerțul cu produse alimentare în Țara Românească (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)**

Abstract. The predominantly agrarian nature of Wallachia's economy in the 18th century largely explains the scarcity of available documentary sources on the food trade in the period. Within this context, the present study explores the methods used by Wallachian merchants in purchasing and distributing food produce, both the 'basic' items used in everyday consumption and 'luxury' items such as spices and exotic fruit (lemons, pineapples). The study examines the context for the increased trade in the latter items during the period under consideration: the taste for such produce was undoubtedly due to a 'civilizing' process among the elites, but also to their desire to display their status through 'conspicuous consumption'.

Keywords: Wallachia; merchants; food trade; consumption and 'luxury'; 18th century.

În contextul confruntărilor între marile puteri ale vremii – Imperiul Otoman, Ungaria și Polonia – pentru impunerea supremației și a controlului în spațiul Europei de Sud-Est, Țara Românească (cum a fost și cazul Moldovei de altfel) a devenit încă din primele decenii ale secolului al XV-lea un stat tributary al Semilunii. În linii generale, acest statut presupunea plata unui tribut anual, care a cunoscut însă fluctuații importante de-a lungul vremii în funcție de raportul de forțe, asumarea unor obligații de natură militară, dar și îndeplinirea cu prioritate a cererilor autorităților otomane privind aprovizionarea cu produse agricole, atât a Constantinopolului – „héritage lointain de la politique alimentaire de Byzance et de Rome”¹ – cât și a trupelor aflate în tranzit prin Țara Românească sau implicate în diverse operațiuni din vecinătate acesteia. În schimbul respectării acestor multiple obligații, la rândul ei Poarta Otomană garanta Valahiei menținerea entității statale, intangibilitatea teritoriului, dar și un grad ridicat de autonomie internă, concretizată

* CS I dr., Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, România; georgelaz2001@yahoo.fr.

** Prezentul articol reprezintă o variantă îmbunătățită a studiului *The Food Trade in 18th Century Wallachia between Daily Subsistence and Luxury*, publicat în Angela Jianu, Violeta Barbu (edited by), *Earthly Delights. Economies and Cultures of Food in Ottoman and Danubian Europe, c. 1500-1900*, Leiden-Boston, Brill, 2018, p. 311-338.

¹ G. I. Brătianu, *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1938, p. 176.

prin menținerea în fruntea țării a unui domn, care se bucura de o mare autoritate², dar și a unei elite politice autohtone³.

Caracterul preponderent agrar al economiei Țării Românești, la care se adăuga și poziția geografică avantajoasă – prin controlul exercitat asupra unor segmente ale unor importante drumuri comerciale⁴, dar și plasarea într-o zonă de joncțiune între cele două *économie-monde*: Orient și Occident⁵ –, explică de ce produsele agricole și în mod special animalele au constituit pentru o lungă perioadă de timp principalele mărfuri comercializate de aceasta.

Din nefericire, reconstituirea dimensiunilor, a metodelor și rețelelor „mobilizate” de negustori pentru derularea acestui comerț se dovedește a fi un demers dificil de analizat. În primul rând, această dificultate se explică prin absența sau mai degrabă modesta valorificare a documentelor specifice unui asemenea demers – cum ar fi catagrafiile, registrele vamale⁶ și contabile, listele de cheltuieli

² În ceea ce privește statutul domnilor români în ierarhia și sistemul de putere otoman, vezi Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI – XVIII*, București, Editura Academiei Române, 1983; idem, *Centre et périphérie dans le Sud - Est de l'Europe*, în RESEE, XXXI (1993), nr. 3-4, p. 263-279; Matei Cazacu, *Prince, Etat et Église en Valachie et en Moldavie aux XVe-XVIe siècles*, în Chantal Delsol et M. Maslowski (eds.), *Histoires des idées politiques de l'Europe Centrale*, Paris, P.U.F., 1998, p. 156-157 (studiul a fost republicat în idem, *Au carrefour des Empires et des mers. Etudes d'histoire médiévale et moderne*, edité par Emanuel Constantin Antoché et Lidia Cotovanu, București-Brăila, Editura Academiei Române-Editura Istros, 2015, p. 131-143).

³ Referitor la statutul politic al țărilor române în raport cu Imperiul Otoman, a se vedea cu titlu de exemplu: Mihai Maxim, *Le statut des pays roumains envers la Porte Ottomane aux XVIe – XVIIIe siècles*, în RRH, XXIV, 1985, nr. 1-2, p. 36-37; idem, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*, București, Editura Enciclopedică, 1993; Tahsin Gemi, *Țările Române în contextul politic internațional, 1621-1672*, București, Editura Academiei RSR, 1979; idem, *România și otomanii în secolele XIV-XVI*, București, Editura Academiei Române, 1991; Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, București, Editura ALL, 1997.

⁴ Unul dintre aceste drumuri comerciale venea din Europa Centrală, prin Viena și Buda, traversa Transilvania, ajungând în Țara Românească și Moldova; de aici, se trecea Dunărea, fie pe la Nicopole, Giurgiu sau Galați, pentru a se îndrepta către diverse puncte comerciale importante ale Peninsulei Balcanice, cum ar fi: Salonic, Trikala, Varna, Adrianopole sau Constantinopol. Pentru toate aceste aspecte, vezi Paul Cernovodeanu, *Les marchands balkaniques, intermédiaires du commerce entre l'Angleterre, la Valachie et la Transylvanie durant les années 1660-1714*, în *Actes du Ier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européenne*, Sofia, 1966, vol. III: Histoire, V^e-XVe ss – XVe-XVIIe ss, Sofia, Edition de l'Académie Bulgare des Sciences, 1969, p. 649-658; Philippe Braunstein, *Livres de comptes et routes commerciales dans les Alpes orientales et les Balkans au XVIe siècle*, în *Annales ESC*, 1972, nr. 1, p. 252-255.

⁵ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, II, trad. de Michaela Spinei, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de Victor Spinei, București, Editura Meridiane, 1988; Șerban Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1988, p. 151-204; idem, *La Mer Noire carrefour des grandes routes intercontinentales. 1204-1453*, București, Institutul Cultural Român, 2006.

⁶ A se vedea în acest sens, chiar dacă se referă la o perioadă anterioară, Mária Pakucs - Willcocks, *Sibiu-Hermannstadt: Oriental Trade in Sixteenth Century Transylvania*, Cologne, Boehlau Verlag, 2007 (Staedteforschung, A, 73);

și venituri⁷ –, categorii de surse a căror existență a făcut posibilă cercetarea în detaliu a comerțului cu produse alimentare în alte zone geografice. De asemenea, la această carență, trebuie să mai adăugăm și caracterul fragmentar, preponderent patrimonial și monoton al documentelor ce au ajuns până la noi, caracteristici ce explică în mare măsură de ce cercetarea noastră a putut surprinde fenomenul doar în aspectele sale foarte generale. Astfel, deși cel mai adesea sursele de informare sunt indirecte, este cunoscut faptul că în perioada secolelor XVI – XVIII *caii* și *boii* proveniți din Țara Românească erau la mare căutare atât în spațiul occidental al Europei, fiind comercializați pe piețele din Boemia, Moravia și Silezia, cât și în Imperiul Otoman⁸. De același succes pe piețele externe, în special în cele din teritoriile controlate de otomani, dar și din statele aflate în vecinătate, cum ar fi, de exemplu, cazul Poloniei, se bucurau și *sarea*⁹, extrasă din salinele muntene, sau produsele de apicultură, *mierea* și *ceara*.

În ceea ce privește *mierea*, considerată „zahărul săracului”¹⁰, este de remarcă, dacă avem în vedere informațiile oferite de foile de zestre, testamentele sau inventarele de avere din epocă, numărul mare de stupi de albine, ce constituiau un element destul de comun în patrimoniul fiecărei gospodării din Țara Românească, lucru de altfel sesizat și de numeroșii călători străini prezenți pe teritoriul Țării Românești și al Moldovei¹¹. De altfel, această abundență poate constitui motivația existenței în Țara Românească (dar și în Moldova) a unei duble impozitări fiscale, atât asupra numărului stupilor de albină deținuți, cât și asupra

⁷ Despre bogăția de informații pe care această categorie de documente ne-o oferă pentru mai buna cunoaștere a acestor aspecte, a se vedea cu titlu de exemplu studiile datorate lui Dumitru Limona, *Negustorii „greci” și arhivele lor comerciale*, ediție adnotată, studiu introductiv și notă asupra ediției de Loredana Dascăl, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013. În același sens, a se vedea și Gheorghe Lazăr, *Catastife de negustori din Țara Românească (secolele XVIII – XIX)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016.

⁸ Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, București, Editura Academiei RSR, 1977, p. 45-46; N. N. Constantinescu (sous la coordination de), *L'histoire de l'économie roumaine. De l'origine jusqu'à la deuxième guerre mondiale*, București, Editura Expert, 1996, p. 104. O analiză a acestui export, în context european, la Bogdan Murgescu, *Participarea țărilor române la comerțul european cu vite în secolele XVI – XVIII. Regularități și fluctuații conjuncturale*, în idem, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa creștină*, Iași, Polirom, 2012, p. 207-226.

⁹ B. Murgescu, *Câteva observații asupra exporturilor românești de sare în Imperiul Otoman*, în *ibidem*, p. 227-235; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Le régime du sel valaque exporté dans l'Empire ottoman (XVIe-XVIIIe siècles)*, în *V. Milletlerarasi Türkiye sosyal ve iktisat tarihi kongresi. Tebliğler. Istanbul 21-25 Ağustos 1989*, Ankara, 1990, p. 441-451.

¹⁰ Violeta Barbu, *Ordo amoris. O istorie a instituției căsătoriei în Țara Românească în secolul al XVII-lea*, București, Editura Meridiane, 2011, p. 229.

¹¹ Pentru detalii, cititorul poate găsi informații interesante asupra acestui aspect în *ibidem*, p. 229-230; Constanța Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, București, Humanitas, 2004, p. 148-149; a se vedea în acest sens și studiile din volumul coord. de Dan Dumitru Iacob, *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI-XIX*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015.

cantității de ceară și miere obținute¹². Dacă în cazul majorității celor ce dețineau asemenea stupi este de presupus că mierea obținută era destinată mai degrabă consumului cotidian și într-o mai mică măsură comercializării, în schimb cantitățile destinate comerțului extern erau procurate de negustori de pe moșiile ce aparțineau familiilor de mari boieri, care în contrapartidă primeau fie sume de bani necesare achitării unor datorii, fie pentru achiziționarea anumitor produse, cel mai adesea din categoria celor de lux. Semnificativă din această perspectivă este o scrisoare din anul 1743 a negustorului Milco Stoenescu, unul dintre cei mai importanți negustori din zona Olteniei din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, adresată Mariuței Argetoianu, nepoată de fiică a fostului domn Constantin Brâncoveanu (1688-1714). Astfel, pe lângă informațiile referitoare la diversele afaceri derulate de cei doi, cum ar fi dobânda obținută din banii împrumutați mănăstirii Tismana și achitarea unor datorii mai vechi, expeditorul își exprima speranța că mai sus-amintita jupâneasă îi va încredința tot lui „mierea de la stupinele dumitale”. Ca să fie „odihnit și încredințat” că așa vor sta lucrurile, Milco Stoenescu cerea Mariuței Argetoianu să-i confirme că își va respecta „cuvântul și parola”, arătându-și totodată disponibilitatea de a-i avansa sumele de bani de care aceasta ar fi avut nevoie, „unde va fi trebile dumitale”¹³. O jumătate de secol mai târziu, într-o scrisoare adresată de această dată lui Hagi Ianuș Costa Petru, negustorul Gheorghe Hagi Lambru din Pesta, cerea să i se procure din Țara Românească o cantitate destul de mare de miere – 300 de butoaie –, oferind totodată partenerului său de afaceri detalii asupra prețului cu care se vindeau anumite produse pe piața locală, cum ar fi grăsimea, ceara pentru lumânări etc.¹⁴.

Informații ceva mai multe, deși nici în acest caz nu putem vorbi de o serialitate a lor, dispunem în ceea ce privește comerțul en-gros realizat cu *produse alimentare și animale vii* (în special oi) din Țara Românească cu precădere în zona de sud a Dunării, în vastul teritoriu controlat de Imperiul Otoman, deși unele dintre ele erau prezente și pe alte piețe ale Europei¹⁵. Trebuie totuși făcută precizarea că,

¹² În legătură cu valorificarea acestor ultime produse trebuie explicată și prezența în documentele vremii a unei categorii aparte de negustori, cea a *balgiilor* (Gheorghe Lazăr, *Documente privitoare la negustorii din Țara Românească*, vol. 1 (1656-1688), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 132, 203-204, 227-228; vol. 2 (1689-1714), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 332-333).

¹³ SJAN Galați, Colecția V. A. Urechia, XX/6; Gh. Lazăr, *Avea unei descendente brâncovenești: Maria Argetoianu*, în Dan Dumitru Iacob (coord.), *op. cit.*, p. 480.

¹⁴ ANIC, fond Hagi Ianuș, XXXVI/1 (informație preluată din rezumatul documentului, inclus în inventarul fondului, întocmit de Natalia Trandafirescu și Sandu Dumitra).

¹⁵ Conte de Hauterive, secretarul personal al domnului Alexandru Ypsilanti (1787-1788), bun cunoscător al realităților politice și economice din cele două țări românești, făcea următoarele constatări în ceea ce privește comerțul cu vite: „La Valachie vaut mieux pour les moutons, et la Moldavie pour les bœufs et les chevaux, pour les chevaux surtout. Depuis Iassi jusqu'en Pologne, on ne peut trouver nulle part au monde de meilleure laine que celle des moutons valaques, qui d'ailleurs dégénèrent en Moldavie comme les chevaux et les bœufs s'abâtardissent en Valachie” (*Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie présenté à S.A.S. le prince Alexandre Ypsilanti hospodar régnant en 1787*, Bucarest, 1902, p. 374).

dincolo însă de limitările, abuzurile și tendințele monopoliste ale autorităților otomane¹⁶, care se vor accentua după anexarea Olteniei de către Imperiul Habsburgic (1718)¹⁷, dată fiind și diferența de statut a celor implicați, nu trebuie în nici un fel diminuată și subevaluată importanța de deosebit pe care piața otomană o prezenta pentru economia Țării Românești în general¹⁸.

În acest context economic, documentele din Țara Românească atestă prezența tot mai numeroasă, pe parcursul secolelor XVII-XVIII, a unei categorii speciale de negustori, cea a *gelepilor*, care se ocupau cu achiziționarea animalelor, în special a oilor, și comercializarea lor pe uriașa piață a Constantinopolului. Putem afirma că în Țara Românească, pentru perioada amintită mai sus, cei mai mulți asemenea *gelepi* proveneau atât din rândul negustorilor valahi¹⁹, cât și din cel al non-musulmanilor din Imperiul Otoman²⁰. Din păcate, nu putem oferi detalii referitoare la modul în care se desfășura acest tip de comerț, asupra dimensiunilor lui²¹ sau asupra manierei în care cei implicați în asemenea operațiuni se organizau, căci informațiile noastre, ca în multe alte cazuri, sunt de natură indirectă, ei fiind cel mai adesea menționați în documentele vremii în calitate de simpli martori în diverse tranzacții funciare²², de creditori²³ sau, destul de rar, implicați direct în achiziționarea unor moșii²⁴.

¹⁶ Asupra acestui aspect, a se vedea B. Murgescu, *Avatarurile unui concept: monopolul comercial otoman asupra țărilor române*, în *ibidem*, 151-172, cu prezentarea principalelor opinii exprimate în istoriografia română.

¹⁷ Primul asemenea act emis datează din anul 1729, când sultanul Ahmed al III-lea (1703-1730), invocând atitudinea agresivă a trupelor habsburgice, cerea domnului Nicolae Mavrocordat (1719-1730) să interzică orice export de grâne spre teritoriile controlate de Imperiul Habsburgic (Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, I, București, 1960, p. 51, nr. 134).

¹⁸ M. Maxim, *Ottoman Documents Concerning the Wallachian Salt in the Ports on the Lower Danube in the Second Half of the Sixteenth Century*, în *RESEE*, XXVI, 1988, nr. 2, p. 113-122; B. Murgescu, *Impactul conjuncturii europene asupra comerțului românesc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în *ibidem*, p. 191-206.

¹⁹ *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, II (1601-1620), întocmit de Maria Soveja, Doina Duca-Tinculescu, Reghina Dragomir, București, 1974, p. 269, nr. 531. Asupra acestei categorii de negustori, vezi și Gh. Lazăr, *Les marchands en Valachie (XVIIe – XVIIIe siècles)*, București, Institutul Cultural Român, 2006, p. 117-126, 158-160.

²⁰ Amintim faptul că la sud de Dunăre gelepii constituiau o categorie fiscală aparte, includerea unui individ în rândurile acestora fiind condiționată de un anumit statut economic (Bistra Cvetkova, *Les celep et leur rôle dans la vie économique des Balkans à l'époque ottomane (XVe – XVIIIe s.)*, în M. A. Cook (ed.), *Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day*, Londres -New-York-Toronto, 1974, p. 172-192.

²¹ De exemplu, raguzanul Stephan Ignaz Raicevich, un bun cunoscător al realităților economice din Țara Românească, în calitatea lui de secretar al domnului Alexandru Ipsilanti (1787-1788) și de consul al Austriei la București, afirma spre sfârșitul secolului al XVIII-lea că „în fiecare an, primăvara, negustorii greci, prevăzuți cu firmene ale Porții, vin în cele două principate să cumpere oi și iau de la 500 000 până la 600 000, pe care le plătesc la prețul care le convine” (*Călători străini despre țările române*, X/1, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 2000, p. 499).

²² Un anume Apostol gelepul este prezent în calitate de martor, la 1 decembrie 1630, la vânzarea unor rumâni (*DRH*, B, XXIII (1630-1632), vol. întocmit de Damaschin Mioc, București, Editura Academiei RSR, 1969, p. 300-301).

Deși sistemul rechiziționării produselor din Valahia în favoarea Porții Otomane a fost abolit odată cu încheierea tratatului de pace de la Kuciuk-Kainardji (1774)²⁵, negustorii gelepi au continuat să se bucure de protecție atât din partea autorităților otomane cât și a celor din Țara Românească. Amintim, cu titlu de exemplu, cazul lui *Nicola gelep* care în anul 1795 obținea un hrisov domnesc prin care autoritățile locale erau înștiințate că respectivul negustor a fost „orânduit” cu strângerea oilor din 11 județe, poruncindu-se să i se acorde totala libertate pentru ducerea la bun sfârșit a acestei însărcinări²⁶. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele trei decenii ale celui următor, în această activitate, din care se obțineau câștiguri financiare importante, vor fi implicați un număr tot mai mare de negustori, dintre care reținem numele a doi reprezentanți de seamă ai acestei categorii profesionale: Hagi Ianuș²⁷ și Dimitrie Aman²⁸, amândoi desfășurându-și activitatea la Craiova, detaliu deloc lipsit de importanță, dacă avem în vedere vecinătatea acestui centru economic cu granița Imperiului Otoman.

²³ În testamentul pe care îl întocmește în anul 1661, Sima cămăraș amintea și datoria de 12 ughi pe care o avea la un anume Cârstea gelepul (George Potra, *Tezaurul documentar al județului Dâmbovița (1418-1800)*, Muzeul județean Dâmbovița, 1972, p. 325).

²⁴ Un anume Teodosie *gelepul împărătesc* cumpăra în anul 1673 parte de moșie în satul Sălcuța, jud. Dolj, pentru suma de 6 ughi; din cuprinsul actului aflăm că respectiva moșie fusese închinată de cumpărător – ceea ce confirmă faptul că el provenea din rândul negustorilor autohtoni, creștini – în favoarea schitului Panaghia, metoh al Episcopiei Râmnicului (Gh. Lazăr, *Documente negustori*, vol. I, p. 157-158, nr. 162).

²⁵ Urmare acestei păci, în noiembrie 1774 sultanul Abdul Hamid I (1774-1789) a promulgat un nou *khatt-i şerif* de privilegii economice foarte important pentru evoluția celor două Principate Române. Prin acest document, Poarta Otomană se angaja ca pe viitor să se mulțumească cu plata unui tribut fix, suprimând obligațiile în cereale ale țărilor române, cu condiția însă ca ele să nu fie stocate. Totuși, cum cele două principate erau în continuare proclamate ca fiind *keler*-ul imperiului, documentul afirma întâietatea negustorilor otomani sau a celor veniți din imperiu în ceea ce privește achiziția de grâne și oi. Se mai stabilea, de asemenea, obligativitatea acestora, precum și a funcționarilor și a militarilor, de a intra în Principate numai însoțiți de un document oficial eliberat de autoritățile otomane și confirmat de către domnii români, precum și aceea de a achiziționa toate produsele la prețul pieței (Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, I, București, Editura Academiei RSR, 1976, p. 321-328). Acest document, va fi urmat și de altele în care regăsim, în linii generale, aceleași prevederi; pentru toate aceste detalii, vezi Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Les rapports économiques de l'Empire ottoman avec les Principautés Roumaines et leur réglementation par les khatt-i serif de privilèges (1774 – 1829)*, în Jean-Louis Bacqué-Grammont et Paul Dumont (eds.), *Economie et société dans l'Empire ottoman (fin du XVIIIe – début du XXe siècle). Actes du colloque de Strasbourg (1er – 5 juillet 1980)*, Paris, Editions du CNRS, 1983, p. 317-326. Pentru contextul politic ce a dus la această confruntare militară, a se vedea Brian L. Davies, *The Russo-Turkish War, 1768-1774. Catherine II and the Ottoman Empire*, London-Oxford-New York-New Delhi-Sydney, Bloomsbury, 2016.

²⁶ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, V, București, 1893, p. 238.

²⁷ A se vedea, cu titlu de exemplu, actul emis în favoarea acestuia, la 5 februarie 1818, de domnul Ioan Gheorghe Caragea (1812-1818) (ANIC, Fond Hagi Ianuș, LXX/68; informație preluată din inventarul fondului, întocmit de Natalia Trandafirescu și Sandu Dumitra).

²⁸ Detalii numeroase despre activitatea acestui negustor în N. Iorga, *Corespondența lui Dimitrie Aman, negustor din Craiova*, București, 1913, *passim*.

În anumite situații, această înaltă protecție a constituit pretextul pentru unii dintre negustorii gelepi pentru săvârșirea de abuzuri, rareori sancționate, ceea ce explică într-o anumită măsură, urmare a plângerilor repetate ale victimelor, încercările repetate ale autorităților din Țara Românească de a limita numărul celor veniți din Imperiu cu dreptul de a se implica în acest tip de negoț²⁹. Astfel, la 1794, egumenul schitului Buliga și alții se plâneau domnului contra unui anume Ene Țene gelepul pentru silniciile pe care le făcea³⁰, iar în 1817 printr-o anafora a marilor boieri se recomanda domnului luarea de măsuri împotriva negustorilor gelepi care, nu numai că achiziționau un număr mult mai mare de animale decât era nevoie, surplusul fiind valorificat în interes propriu, dar le achitau oferind contravaloarea lor sub prețul pieței. Mai mult, actul mai făcea trimitere și la practica abuzivă a respectivilor negustori de a achit contravaloarea lor cu monede depreciate, calculate la o valoare mult mai mare decât cea de pe piață³¹.

Achiziționarea de produse pentru nevoile Porții Otomane, ceea ce asigura o desfacere sigură a acestora, precum și statutul special de care se bucurau din partea autorităților otomane³², au permis unora dintre negustorii gelepi să realizeze venituri importante, preferând într-un final să se instaleze în Țara Românească. Amintim exemplul lui Dumitrachi Papazoglu, originar din zona Adrianopolului, care în 1778 este numit printr-un firman al sultanului Abdul-Hamid I (1774-1789) în rândul negustorilor *Kapan*-ului, având dreptul de a face negoț în țările române³³. În câțiva ani, așa cum reiese dintr-un prim testament redactat în 1786, el reușise să acumuleze deja o avere impresionantă, compusă printre altele dintr-un han situat într-o importantă zonă comercială a orașului București, câteva moșii și mari sume de banii, din care o parte au fost donate în favoarea unor lăcașuri renumite ale Ortodoxiei, cum ar fi mănăstirea Sf. Ioan din Patmos (Grecia) și Sf. Mormânt din Ierusalim. Actul va fi confirmat și de către domnul țării, care își motivează gestul prin aceea că „numitu Hagi Dimitrache Papasoglu” se trage din „neam dă neguțător

²⁹ Gh. Lazăr, *Les marchands en Valachie*, p. 117-126.

³⁰ ANIC, Mitrop. Ț. Rom., CLXXXIII/9.

³¹ Georgeta Penelea, *Les foires de la Valachie pendant la période 1774-1848*, Bucarest, Editions de l'Academie RSR, 1973, p. 32. Trebuie amintit aici și faptul că, în afara animalelor vii, negustorii comercializau atât în Europa Centrală, cât și în sudul Dunării, o serie de produse conexe, obținute din sacrificarea acestora, cum ar fi *pieile* (faimoasele cordovane), *seul* sau *pastrama*. La mijlocul secolului al XVII-lea, călătorul turc, Evlia Celebi, fără îndoială exagerând lucrurile, amintea faptul că breasla pastramagiilor din Istanbul era dominată de negustorii din Valahia și Moldova, pentru îndestularea locuitorilor fiind sacrificate în fiecare an, în preajma sărbătorii Sfântului Dumitru (26 octombrie) peste 300 000 de vite (*Călători străini*, VI, ed. M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmet, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 347).

³² Vezi firmanul din 1775 prin care sultanul poruncește domnilor români și dregătorilor otomani de la sud de Dunăre să nu facă greutăți unor negustori gelepi (M. Mehmed, *Documente turcești*, II, București, Editura Academiei RSR, 1983, p. 5-8).

³³ *Ibidem*, p. 19-22.

mai ales și mai dă cinste și... de când să află aici în pământul țării, pururea au fost și sunt cu neguțătorii ale capanului”³⁴.

Alături de animale, un loc important în comerțul Țării Românești cu teritoriile otomane în perioada secolelor XVII-XVIII îl ocupau și *cerealele*³⁵. Din păcate, lipsa unor informații directe, face dificilă orice încercare de a identifica negustorii implicați în acest comerț și mecanismele puse în mișcare pentru strângerea respectivelor cantități de cereale și transportarea lor la sud de Dunăre. Este de presupus că, așa cum este și în cazul animalelor, în acest tip de comerț erau implicate figuri reprezentative ale negustorimii muntene, care dispuneau nu numai de capitalul financiar, dar și de conexiunile umane și instituționale necesare pentru realizarea și finalizarea în bune condițiuni a unei asemenea operațiuni, deloc lipsită de pericole. Aceeași lipsă de precizie a surselor nu permite avansarea vreunei cifre în ceea ce privește cantitățile de grâu adunate de pe teritoriul Țării Românești și trimise în imperiu și nici stabilirea ponderii acestor obligații în raport cu producția internă. De exemplu, într-un memoriu al boierilor munteni adresat la 1770 generalului rus Piotr Ivanovici Panin (1721-1789), se preciza faptul că începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea țara era obligată să trimită Porții Otomane, în fiecare an, câte 35 000 kile de grâu și 70 000 de oi³⁶, fără a putea emite vreo judecată asupra cifrelor avansate. Dincolo însă de valoarea acestora sau de ponderea pe care grânele românești o ocupau în aprovizionarea Constantinopolului³⁷, un lucru este mai mult decât cert: autoritățile otomane nu erau indiferente la ceea ce se întâmpla la acest capitol³⁸, dovada peremptorie constituindu-o firmele emise de Poartă, de-a lungul secolelor XVII-XVIII, prin care se ordona limitarea, dacă nu chiar interzicerea, oricărui comerț de produse alimentare ale Țării Românești spre Europa Centrală³⁹.

³⁴ G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București. 1634-1800*, București, Editura Academiei RSR, 1982, p. 332-335; pentru activitatea și averea acestui negustor, a se vedea și Gh. Lazăr, *Contribuții privind activitatea și averea negustorului Hagi Dumitrache Papazoglu*, în Valeriu Sârbu și Cristian Luca (editori), *Miscellanea historica et archaeologica in honorem Professoris Ionel Căndea*, Brăila, Editura Istros, 2009, p. 499-509.

³⁵ Pentru o prezentare generală a problematicei exportului de cereale românești, vezi A. Oțetea, *op. cit.*, p. 48-53.

³⁶ Mihail Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 461.

³⁷ Vezi întreaga discuție la B. Murgescu, *Ponderea cerealelor românești în comerțul european (secolele XVI – XIX)*, în *ibidem*, 245-250. A se vedea în acest sens și Ștefan Andreescu, *Problema exportului de cereale din țările române către spațiul pontic în secolul al XV-lea*, în *idem*, *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV – XVII)*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 59-79; *idem*, *Comerțul la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al XVI-lea: noi observații*, în *idem*, *Medievale*, Brăila, Editura Istros, 2016, p. 165-172.

³⁸ A se vedea în acest sens firmanul emis în 1778, în care cele două principate române erau calificate „une espèce de grenier pour mes pays” (Dumitru Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc (1473 – 1868)*, București, 1931, p. 32).

³⁹ M. Guboglu, *op. cit.*, I, p. 70, nr. 225; B. Murgescu, *Comerț și politică în relațiile româno-otomane (secolele XVI – XVIII)*, în *ibidem*, p. 173-185.

Fără îndoială, comerțul Țării Românești din perioada secolelor XVII-XVIII nu se rezuma doar la exporturi, ci el presupunea în aceeași măsură realizarea unor importuri, constând în mod special și preponderent în produse de lux⁴⁰ – blănuri și veșminte din diverse materiale scumpe, mătăsărie, bijuterii, mobilă, sticlărie etc. –, destinate cu predilecție „consumului” familiei domnești, familiilor de mari boieri, precum și a celor ce dispuneau de un anumit nivel de bunăstare economică. Un indiciu al dimensiunilor acestui tip de comerț îl constituie relativ numeroasele intervenții ale domniei, pe parcursul secolului al XVIII-lea, urmare a consecințelor negative ale acestui tip de „investiții sterile”, dacă nu să stopeze în întregime, măcar să limiteze amploarea fenomenului, fără succes însă⁴¹.

Deși sursele documentare sunt destul de parcimonioase la acest capitol, reiese că printre produsele importate în Țara Românească se aflau și cele alimentare. Dat fiind caracterul preponderent agrar al economiei țării, la care se adăugau și costurile ridicate ale comercializării unor asemenea produse, explică de ce ponderea comerțului cu acest tip de produse a fost una redusă, ele fiind destinate în cea mai mare parte consumului protipendadei epocii. Incontestabil, această apetență a elitei muntene pentru asemenea produse, și nu numai, se manifestă în contextul intensificării contactelor ei cu civilizația europeană, chiar dacă de cele mai multe ori mesagerii acestei „modernizări” și „civilizări” au constituit-o trupele militare austriece sau rusești, prezente în mai multe rânduri pe teritoriul Țării Românești de-a lungul secolului al XVIII-lea⁴². Precizăm totuși că, având în vedere faptul că informațiile noastre referitoare la acest tip de comerț sunt destul de lacunare, în cele ce urmează am decis să trecem în revistă numai acele produse care, într-un fel sau altul, au fost menționate în mod direct în corespondența negustorilor din perioada analizată, deși este de domeniul evidenței că în cea mai mare parte a lor – având în vedere și mobilitatea redusă a populației – respectivele bunuri ajungeau pe teritoriul țării prin intermediul unor agenți comerciali.

Pentru respectarea cu strictețe a lungilor perioade de post impuse de biserică, *melcii* constituiau o soluție la care recurgeau atât oamenii de rând, cât și cei din rândul marii boierimi, deși dacă dăm crezare italianului Anton Maria Del

⁴⁰ O dovadă incontestabilă a acestui comerț cu produse de lux, o reprezintă diversele cataloage în care erau stabilite taxele vamale, începând cu cel din anul 1676, ce urmau să fie percepute pentru acestea, regrupate sub diverse denumiri generice, precum „marfă veneză”, „mărfuri de Gratz”, „marfă de Veneția” sau „marfă de Lipta (Lepzig)”; V. A. Urechia, *op. cit.*, IV, București, 1892, p. 233-249; XI, București, 1900, p. 206-216, 227-251; XIII, București, 1901, p. 203-242; D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului la români, mai ales băcănia. Publicațiune de documente inedite. 1593-1855*, București, 1908, p. 37-39, 119-122, 167-173, 176-178, 213-217, 256-257.

⁴¹ Gh. Lazăr, *Les marchands de luxe, le luxe des marchands en Europe Orientale. Le cas de la Valachie (XVIIe – XVIIIe siècle)*, în Natacha Coquery et Alain Bonnet (sous la direction de), *Le commerce du luxe. Production, exposition et circulation des objets précieux du Moyen Age à nos jours*, Lyon, Mare & Martin, 2015, p. 251-259.

⁴² Asupra acestui fenomen, vezi Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Evgheniți, ciocoi, mojici. Despre obrazele primei modernități românești, 1750-1860*, București, Humanitas, 2013.

Chiaro⁴³, ajuns secretar la curtea domnească în vremea lui Constantin Brâncoveanu, într-o primă fază localnicii au fost reticenți la a consum un asemenea produs, alături de broaștele țestoase⁴⁴. Mergând pe urmele constatărilor aceluiași observator străin, care se amuza de faptul că soldații erau trimiși în grădinile călugărilor franciscani ca să caute melci pentru bucătăria curții domnești din Târgoviște, presupunem că în general asemenea „delicatețuri” erau obținute din surse autohtone, numai în situații excepționale recurgându-se la procurarea lor din afara țării. Așa este cazul boierului Constantin Otetelișanu care, în februarie 1803, îl anunța pe Hagi Constantin Pop printr-o scrisoare că i-a trimis suma de 10 zloți, bani cu care îl ruga („rog pă dumneata să binevoiești”), având în vedere apropierea postului, să-i cumpere „câți melci să vor putea lua...fiindcă aici au căzut zăpadă foarte mare, încât mijloc dă a să putea găsi melci pentru mâncare nu este”⁴⁵. Tot partenerilor săi de afaceri de la Sibiu se adresa, în noiembrie 1810, și negustorul Nica Iovipali, prezent în Râmnicu Vâlcea, exprimându-și dorința de a i se procura „1000 de melci buni, fie și 1500”, ce urmau să-i fie trimiși „așezați la un butoiăș”, cât și a anumitor cantități de linte, mazăre, fasole și orez⁴⁶.

Tot în categoria produselor consumate cu predilecție în perioadele de post și comercializate de către negustorii din Țara Românească erau *icrele* și *măslinile*. În ceea ce privește *icrele*, reiese că se comercializau mai multe sortimente, cum ar fi: „tescuite” sau „îndulcite”, „negre” sau „roșii”, „de morun”, „de nisetrul” sau „de crap”⁴⁷ etc. De exemplu, icrele negre sunt menționate de mai multe ori în catastiful de datorii, întocmit de negustorul Constantin David la începutul secolului al XIX-lea, pe care le avea de recuperat de la egumenul Pahomie de la mănăstirea Hurezi⁴⁸, iar la 1814 Hagi Constantin Pop era înștiințat de un colaborator al său de trimiterea,

⁴³ *Călători străini*, VIII, ed. Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 377-378.

⁴⁴ Amintim și faptul că în registrele vamale emise de-a lungul secolului al XVIII-lea, în care erau stabilite taxele pentru produsele tranzitate, figurau și *caracatițele*, deși nu avem știri directe despre negoțul sau despre consumul unui asemenea produs (D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 38, 120, 212, 316, 333).

⁴⁵ N. Iorga, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către casa de negoț sibiană Hagi Pop*, București, 1906, p. 39; D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 223.

⁴⁶ D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 277-278. Referitor la comerțul cu orez, amintim aici scrisoarea negustorului Antonie Nicolantîn adresată la 23 iunie 1770 lui Hagi Constantin Pop, prin care îl înștiința că a cumpărat, în lăzăret, de la un negustor turc 1000 ocale „orez frumos”, pentru 21,5 lei/suta, în condițiile în care respectivul produs se vindea la Vidin cu 20 lei suta (*ibidem*, p. 26-28).

⁴⁷ *Ibidem*, p. 177, 316. Detalii interesante și inedite referitoare la diversele rețete utilizate în bucătăria marilor familii de boieri pentru prepararea și consumul icrelor – amestecate cu nuci, zahăr, scorțișoară, zeamă de lămâie etc. – ne oferă cartea de bucate, ce datează de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, ce era folosită de membrii familiilor Cantacuzino și Brâncoveanu (*O lume într-o carte de bucate. Manuscris din epoca brâncovenească*, transcrierea textului, prefață și postfață de Ioana Constantinescu. Cu un studiu introductiv de Matei Cazacu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 115-116).

⁴⁸ I. Ionașcu, *Istoricul mănăstirii Hurez. Anexe*, în *AO*, 1936, nr. 86-88, p. 440.

printre altele, a două putini cu icre negre⁴⁹. Amintim aici și faptul că în decembrie 1823 isnaful băcanilor adresa domnului o plângere, prin care își arăta nemulțumirea față de prețurile stabilite pentru vânzarea anumitor produse alimentare, printre care și icrele, cerând totodată acordul să crească prețul de comercializare al acestora, căci astfel riscau să ajungă în faliment („să eșim mofluzi”). Domnul însărcinează o comisie de mari boieri care, după „o cuviincioasă chibzuire” și o discuție cu starostele băcanilor și câțiva membri ai respectivei companii, consideră într-un final neîntemeiată plângerea, unul dintre argumente constituindu-l „îmbelșugarea acestui an”⁵⁰.

Deși mai puțin amintite în documentele vremii, *măslinile* reprezentau și ele se pare un produs aflat la mare căutare și comercializat de către negustorii din această perioadă. Că așa erau lucrurile, reiese atât dintr-un document din anul 1793 prin care se pune capăt unui litigiu dintre doi negustori, Dimitrie Pociu (în calitate de împuternicit al fratelui său) și Sterie Nițu, rezultat ca urmare a nerespectării de către cel de-al doilea a unei înțelegeri privind livrarea unei cantități din amintitul produs⁵¹, cât și din varietatea sortimentelor ce sunt menționate în diferite acte normative din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea și primele decenii ale celui următor. Astfel, în amintitele documente, măslinile erau identificate fie după culoare – „negre” și „verzi” –, fie după locul de proveniență: *Rumele* [= Grecia], *Țarigrad* [= Istanbul] sau *Franța*⁵².

Deși în principiu în cele două principate românești se produceau mari cantități, o parte din acestea fiind comercializate pe piețele din Austria și Rusia⁵³, *vinurile* aduse din Europa Occidentală devin unul din produsele aflate la mare căutare printre membrii familiilor boierești din Țara Românească, fără ca aceasta să însemne însă o diminuare a consumului din producția autohtonă⁵⁴. Detalii

⁴⁹ D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 286-287. Aceeași cantitate de icre o regăsim și într-o foiță, „de cele primite”, întocmită în decembrie 1817, de negustorul Florea Marionovici (*ibidem*, p. 298). Diferite cantități de icre negre și roșii figurau de asemenea și în „foaia” întocmită de Maria, soția răposatului Ilie Oteteleșanu, în cel de-al patrulea deceniu al secolului al XVIII-lea, în care erau consemnați banii cheltuiți pentru pomenirile acestuia (Ion Obretin, *Otetelișu. Satul, boierii și moșia*, Craiova, Editura Sitech, 2006, p. 196-197).

⁵⁰ D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 316, 326-328.

⁵¹ Dumitru Limona, Natalia Trandafirescu, *Documente economice din arhiva casei comerciale Ioan St. Stamu, I (1714-1876)*, București, 1983, p. 63, nr. 40.

⁵² D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 38, 119-122, 176, 212-213, 316, 333.

⁵³ F. G. Laurençon, consideră că „le vin est le plus grand objet de commerce qu'ils <les Roumains> aient. Ils en ont un débouché sûr par la Bessarabie, l'Ukraine et Odessa; on transporte du vin de Valachie jusqu'à Niezen en petite Russie et même jusqu'à Moscow” (*Nouvelles observations sur la Valachie, sur ses productions, son commerce, les mœurs et les coutumes des habitants, et sur son gouvernement*, Paris, 1822, p. 6). Vezi și Constantin C. Giurescu, *Relațiile economice dintre români și ruși până la Regulamentele Organice*, în *RIR*, XVII, 1947, nr. 1-2, p. 33-34.

⁵⁴ Despre calitatea vinului produs în Țara Românească, elocventă este o scrisoare a lui Dumitrache Bibescu, adresată la 19 decembrie 1810 lui Hagi Constantin Pop, în care îi reamintea acestuia că „fiind la dumneavoastră la masă, ați adus nește vin la masă, foarte bun și curat, limpede, arătându-ne că este vin de Țara Românească, de Drăgășani, care, după gustu ce avea, noi nu credeam că este acel vin de Țara Românească”. Încântat de calitatea acestuia, amintitul boier dorea să i să trimită o

interesante despre această „modă” ne sunt oferite de bogata corespondență păstrată în arhiva renumitei case comerciale Hagi Constantin Pop de la Sibiu, o parte din ea fiind pusă în circuitul științific grație eforturilor lui N. Iorga și D. Z. Furnică. Printre clienții cei mai fideli la acest capitol se număra și Barbu Știrbei, viitorul domn al Țării Românești (1849-1853), de la care s-au păstrat mai multe epistole adresate mai sus-amintitului negustor, prin care cerea să-i procure anumite cantități de vin. Astfel, dacă la 20 iunie 1781 el își exprima regretul și dezamăgirea că persoana însărcinată să-i aducă o anumită cantitate de vin, din neglijență („din ce pricină nu știu”) a spart „toate sticlele, fără cât mi-au adus numai una”⁵⁵, doi ani mai târziu (9 august 1783) comanda achiziționarea a „10 sticle Fruntineag” [= Frontignan]⁵⁶. Mulțumit de calitatea vinurilor procurate de-a lungul timpului, Barbu Știrbei cerea lui Hagi Constantin Pop cu o altă ocazie să-i procure și „doază sticle cu vutcă franțozască [= lichior], ce să chiamă Rum”; în situația în care însă respectiva băutură nu se găsea de cumpărat, astfel încât cererea să-i fie onorată cât mai repede, el recomanda să fie comandată, precizând totodată că „această vutcă să face din drojdii de zaharu”⁵⁷. Cu cât înaintăm spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, consumul de asemenea băuturi fine devine o practică tot mai des întâlnită în rândurile elitelor din Țara Românească. Cum însă cercetările în acest sens sunt destul de firave, căci cele mai multe surse care ar putea să ne ofere detalii prețioase în acest sens sunt încă inedite, pentru moment ne rezumăm a aminti cazul oferit de membrii familiilor de negustori Socolescu-Dumitriu, în al căror catastif de cheltuieli, este consemnată achiziționarea a „1 ½ sticlă șampanie” (în luna mai a anului 1836), a unei sticle de „lixer pomeranz” (septembrie 1836), precum și a unor cantități de rom de Jamaica (octombrie 1835 și septembrie 1836), sumele avansate pentru procurarea respectivelor băuturi nefiind deloc modeste⁵⁸.

Desfășurarea unor evenimente fericite în sânul familiei constituia pentru anumiți membri ai familiilor boierești un motiv în plus pentru achiziționarea acestor vinuri de bună calitate. Astfel, în cursul anului 1794, atât paharnicul Hagi Stan Jianu, cât și medelnicerul Constantin Otetelișanu, fiecare în perspectiva celebrării unei căsătorii – în primul caz, nunta nepotului, în timp ce în cazul celui de-al doilea era vorba chiar de propriul mariaj – apelau la negustorul Hagi Constantin Pop pentru procurarea anumitor sortimente de vin, cum ar fi cel de Tocaia [= Tokaj, Ungaria], de Aispurh [= Ausbruch, Austria], de Renu [= Valea Rinului!] și de Șpanu [= Spania]⁵⁹.

„rătăită”, în care să fie menționate în detaliu toate operațiunile obținerii acestuia, „de când să culege și până când să pritocește, în ce chip să lucrează și ce să mai pune într-însul, ...ca să știm și noi să-l facem” (N. Iorga, *Scrisori de boieri*, p. 51).

⁵⁵ D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 119, nr. LXVII.

⁵⁶ N. Iorga, *Scrisori de boieri*, p. 8.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 28, 33.

⁵⁸ Gh. Lazăr, *Catastife de negustori*, p. 291, 295, 298, 300.

⁵⁹ În eventualitatea în care nu reușea procurarea vinurilor enumerate în scrisoarea sa, Hagi Stan Jianu lăsa interlocutorului libertatea de a-i cumpăra și „alt feali de vin de afară” (N. Iorga, *Scrisori de boieri*, 29-30).

Aceleași sortimente de vin, la care se mai adăugau și alte produse de lux – „untdelemnul de Provenția” [= ulei de măsline de Provence, Franța], „arpăcaș de cel fino”, „orez de Italia”, „pișcoturi de tot felu”, etc. –, erau comandate în aprilie 1787 de amintitul postelnic Hagi Stan Jianu, având în vedere preconizată vizită a domnului țării la Craiova. Cum reușita organizării recepției pe care dorea să o ofere înaltului său oaspete putea constitui o oportunitate pentru viitorul său și al familie sale, amintitul boier este atent la cele mai mici detalii, precizând de mai multe ori în scrisoarea adresată interlocutorului său că produsele comandate trebuiau să fie „proaspete”, să nu fie din categoria celor „ce se vinde în târgu”, iar vinul „să nu fie stricat”. Fără îndoială, un asemenea eveniment constituia totodată pentru organizator o bună ocazie de a-și etala public nivelul de bunăstare, rafinamentul gustului și al comportamentului, marcând astfel și o anumită distincție în plan social; pe lângă multitudinea produselor amintite, Hagi Stan Jianu mai cerea, după cum fusese informat de nepotul său că se obișnuiește la mesele persoanelor de înalt rang, și un „naimod [= în sensul de obiect ieșit din comun]..... pentru podoaba mesei”⁶⁰.

Datorită calităților sale terapeutice, consumul vinului de bună calitate era recomandat nu numai cu ocazia unor momente speciale, ci și atunci când o persoană se confrunta cu probleme de sănătate. Este cazul paharnicului Constantin Brăiloiu, aflat în refugiu la Râmnic din cauza oștilor otomane și unde se afla bolnav, care cerea în noiembrie 1800 lui Hagi Constantin Pop să-i procure „patru vedre vin vechi”; pentru a nu lăsa loc de interpretări, el preciza interlocutorului ce calități trebuiau să fie îndeplinite de respectivul vin: să fie „curat, bun, limpede, să nu fie amestecat cu nimic; nici să fie dulce, dar nici acru, ce vin cum este din firea lui”⁶¹. Sănătatea șubredă a unui cunoscut al său („având o slăbiciune”), vistierul Ștefan Văcărescu, și sfatul medicilor, care îi recomandaseră pe „lângă alte doftorii” să consume „și câte puțin vin foarte vechi”, sunt cele două motive invocate un deceniu mai târziu de același Constantin Brăiloiu într-o scrisoare adresată de această dată Păunicăi, soția lui Hagi Constantin Pop decedat între timp, prin care o ruga să facă diligențele necesare în scopul procurării a 8-10 vedre „din cel mai bun vin”, trimițându-i în acest scop și suma de 200 florini⁶², ceea ce trebuie să recunoaștem că era o sumă destul de importantă.

Deși consumul *cafelei* în Țara Românească este atestat cu mult timp înainte⁶³, consecință imediată a influenței orientale⁶⁴, informațiile noastre privind

⁶⁰ *Ibidem*, p. 13-14. Câteva zeci de sticle de vin de Tokaj, alături de o lădiță de tacâmuri de argint, trimitea marelui paharnic Ioan Hagi Moscu și negustorul sibian, Manicati Safranu (D. Limona, *Negustorii „greci” și arhivele lor comerciale*, p. 71).

⁶¹ *Ibidem*, p. 113.

⁶² *Ibidem*, p. 49.

⁶³ Dincolo de binecunoscutul episod al logofătului Ioan Tăutu, a se vedea, în acest sens și afirmațiile secretarului de limbă italiană al domnului Constantin Brâncoveanu, Del Chiaro, referitoare la consumul de cafea, precedată de un pahar de vin sau acompaniată de „o lulea de tutun”, după finalizarea oșpețelor domnești sau boierești (*Călători străini*, VIII, p. 377-378).

⁶⁴ Pentru o introducere în subiect, a se vedea Hélène Desmet et François Georgeon (eds.), *Cafés d'Orient revisités*, Paris, Editions du CNRS, 1997; Aleksandar Fotić, *The Introduction of Coffee and*

comerțul propriu-zis cu acest produs devin evidente abia din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Din datele oferite de corespondența de afaceri purtată de Hagi Constantin Pop cu diverși negustori și boieri din Țara Românească⁶⁵, dar și din cele câteva registre cu taxe vamale ajunse până la noi, se poate constata în primul rând relativa varietate a sortimentelor de cafea comercializată; astfel, se făcea negoț cu cafea „franțuzească”, „turcească”, „Moca”, „Emen” [= Yemen], „bună” sau „proastă”⁶⁶, fiecărei categorii în parte corespunzându-i, în funcție de calitatea și valoarea de piață, și un anume tarif vamal⁶⁷. În al doilea rând, servită cu sau fără zahăr sau acompaniată de o porție de dulceață⁶⁸, se poate constata amploarea pe care o luase obiceiul de a consuma cafea, dacă avem în vedere faptul că el este atestat nu numai în rândul familiilor boierești, dar și în cel al clerului, după cum reiese din listele de cheltuieli ale unor așezăminte religioase⁶⁹, iar spre mijlocul secolului al XVIII-lea să putem vorbi chiar de o „democratizare” a acestei practici, odată cu apariția primelor cafenele în orașul București⁷⁰. De altfel, această preferință pentru consumul cafelei în detrimentul altor produse, este surprinsă și într-o scrisoare din anul 1820 a negustorului Sava Ioan Tetoveanu, adresată tot casei comerciale Hagi Constantin Pop; după ce mai întâi își exprima dezamăgirea față de vânzările modeste înregistrate – „slab de tot, care altădată nu s-au pomenit” – cu ocazia târgului de la Râureni (jud. Vâlcea), el cerea partenerilor săi de afaceri, fără să-și ascundă iritarea față de o asemenea realitate greu de înțeles, să-i trimită

Tobacco to the Mid-West Balkans, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae”, 64 (2011), nr. 1, p. 89-100; Raia Zaimova (coord.), *Café Europe*, Sofia, 2019 și recent Constanța Vintilă, „Eating Daintily”. *Food and Social Practices in the Danubian Principalities (1780-1850)*, în „Food&History”, 21 (2023), nr. 1, p. 99-123.

⁶⁵ D. Z. Furnică, *Documente*, p. 48-50; N. Iorga, *Scrisori de boieri*, p. 33, 36.

⁶⁶ D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, passim.

⁶⁷ A se vedea, cu titlu de exemplu, registrul vamal intrat în vigoare la 3 ianuarie 1784, unde sunt stabilite tarifele vamale pentru fiecare sortiment în parte (*ibidem*, p. 119-122).

⁶⁸ Din însemnările de taină ale lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714) aflăm că domnul își procura anumite dulceturi de la Istanbul, prin intermediul negustorului Hagi Cuzi, căruia în septembrie 1711 i se trimitea suma de 109 taleri (Ion-Radu Mircea, *Constantin Brâncoveanu. Însemnări de taină*, în *Manuscriptum*, 1985, nr. 4, p. 24). Numele respectivului negustor îl regăsim și în condica vistieriei din timpul aceluiași domn, în care era înregistrată suma de 204 taleri ce i-a fost plătită „pentru bucatele ce au trimis” în perioada 1698-1699 (C. Aricescu (editor), *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei de la leatu 7202 – 7212*, București, 1873, p. 525). În fine, amintim aici și faptul că printre bunurile negustorului Cernea Popovici, activ în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, se regăsea și o tingire pentru preparat dulceață „făcută la Țarigrad și adusă într-adinsu” (Gh. Lazăr, *Un testament et un récit de vie: le cas du marchand Cernea Popovici*, în *EB*, XLIX, 2013, nr. 3-4, p. 133, 143).

⁶⁹ Cum este cazul mănăstirii Cotroceni, care la 1740 cheltuia 5 taleri și 28 parale pentru achiziționarea a 2,5 ocale cafea (*Istoria Cotrocenilor în documente (secolele XVII-XX)*, București, 2001, p. 64) sau al lui Pahomie, egumenul mănăstirii Hurezi (I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 412-415).

⁷⁰ G. Potra, *Din Bucureștii de ieri*, I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1990, p. 386-398. Amintim aici și faptul că la 1803, în documentele vamale, sunt menționate și „moriști de cafea” (V. A. Urechia, *op. cit.*, XI, București, 1900, p. 231). Referitor la consumul de cafea în cele două Principate Române, în special în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a se vedea și Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Patimă și desfătare. Despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene în societatea românească. 1750 – 1860*, București, Humanitas, 2015, p. 149-154.

cantități tot mai mari de cafea, invocând faptul că „aici, oamenii sânt cu gândul mai mult la luxus, decât ale mâncării”⁷¹.

Tot unei influențe străine, de această dată rusească, i se datorează și obiceiul de a consuma *ceai*⁷². De exemplu, în luna februarie a anului 1780 jupâneasa Dumitrana Știrbei cerea aceluiași „bun prieten” Hagi Constantin Pop să-i procure, pe lângă „materie de o giubea”, „sfeșnice de biserică...mai lungi și mai groase”, și o anumită cantitate de „ceai de cel bun de Rusia”; câteva luni mai târziu, jupâneasa noastră revenea cu o nouă scrisoare, de această dată printre produsele comandate regăsindu-se o sticlă de unt de anason, 50 dramuri de rozmarin pentru preparatul bucatelor, dar și „o jumătate de funtu de ceaiu fain”⁷³. Câțiva ani mai târziu, era rândul negustorului Antonie Nicolantîn să-i ceară procurarea și trimiterea unei anumite cantități de „ceai bun verde”, „untdelemn proaspăt de Barabanți” [loc. lângă Alba Iulia, Transilvania], precum și „tabac de Peșta”⁷⁴.

O dovadă directă a creșterii apetitului pentru consumul atât de cafea, cât și de ceai în societatea muntenească a secolului al XVIII-lea o reprezintă și ustensilele, tot mai sofisticate și, în mod obligatoriu, procurate din centre meșteșugărești din afara țării, folosite în asemenea ocazii. Astfel, o analiză sumară a foilor de zestre⁷⁵ și a inventarelor de avere din perioada analizată, ne duce la concluzia mai mult decât evidentă că nu exista familie ceva mai răsărită din punct de vedere economic care să nu dispună de un asemenea instrumentar, folosit și etalat în orice ocazie care se ivea⁷⁶. De exemplu, știm că printre obiectele de argint ale familiei Văcărescu, cu ocazia unui inventar întocmit la 1771, figura și un ibric de cafea „încât să iasă 12 feluri de câni de Europa și nicidecum niște cești turcești de cafea”⁷⁷, iar în anul următor, într-o „foiță” de târguiești trimisă lui Hagi Constantin Pop, un necunoscut îi cerea acestuia din urmă să-i procure, printre altele, un ibric de ceai și „6 filigene de ceai mari, bune, cu mânuși și cu farfuriile lor”⁷⁸.

Deși din informațiile de care dispunem reiese că mierea se producea în cantități mari în Țara Românească, în documente este amintit și *zahărul* – „de Veneția” sau „de Misir” [= loc. azi în Egipt], „nelucrat” sau „căpățână și mărunț praf”⁷⁹ – folosit în mod special pe post de îndulcitor, dar și pentru multe alte

⁷¹ N. Iorga, *Scrisori de boieri*, p. 89.

⁷² Ceaiul „ce vine din Țara Turcească sau de la Lipsca” figura de altfel în catalogul taxelor vamale, intrat în vigoare la 3 ianuarie 1784 (D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 121).

⁷³ *Ibidem*, p. 4-5.

⁷⁴ Idem, *Documente*, p. 122-123, nr. 89.

⁷⁵ Constanța Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic*, p. 147-148; Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 224-229.

⁷⁶ În acest sens, a se vedea descrierea medicului Andreas Wolf, de la 1784, cu ocazia unei vizite la o familie de boieri, este drept din Moldova (*Călători străini*, X/2, p. 1269); Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Patimă și desfătare*, p. 151.

⁷⁷ Mihail Caratașu, *Documentele Văcăreștilor*, București, Muzeul Județean de Istorie Dâmbovița, 1975, p. 59.

⁷⁸ D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 31.

⁷⁹ Aceste sortimente de zahăr sunt amintite în catalogul vămilor pentru anul 1784 (*ibidem*, p. 119-122).

operațiuni gastronomice. Astfel, în lista cu cheltuielile ocazionate de ceremoniile post-mortem ale jupânesei Maria Greceanu, în cel de-al treilea deceniu al secolului al XVIII-lea, au fost consemnate în mai multe rânduri sumele de bani utilizate și pentru achiziționarea unor cantități din acest produs⁸⁰, iar câteva decenii mai târziu un necunoscut trimitea lui Hagi Constantin Pop o listă cuprinzătoare cu cele ce dorea să-i fie cumpărate de la Sibiu, printre care se regăsea și o anumită cantitate de „păpușele de zaharu pișcot”⁸¹. Diverși membri ai familiilor boierești, cum ar fi Barbu Știrbei și Elenca Brăiloiu, la rândul lor doreau să le fie procurate cantități de zahăr, pe care le comandau de la furnizorul lor sibian, Hagi Constantin Pop⁸², iar prețul de vânzare al acestui produs pe piața din Țara Românească prezenta interes pentru negustorul Zotu Russi din Viena, care dorea să-i fie oferite detalii în acest sens de către partenerul său de afaceri din Craiova, Hagi Ianuș Costa Petru⁸³.

La mare căutare erau și ceea ce am numi astăzi *produsele de patiserie*, cum ar fi pișcoturile⁸⁴, pesmetul „de Brașov”⁸⁵, „confeturi<le> i condite<le>”⁸⁶ [= un sortiment de bomboane, jeleuri] sau orice alt fel de „zaharicale mari, deosăbit figuri și altele”, după cum se exprima, în anul 1794, medelnicerul Constantin Otetelișanu într-o scrisoare adresată lui Hagi Constantin Pop, în perspectiva căsătoriei sale cu fiica slugerului Argetoianu⁸⁷.

Din corespondența purtată de Hagi Constantin Pop cu anumiți membri ai familiilor boierești din Țara Românească reiese că aceștia din urmă erau interesați și de procurarea anumitor fructe, cum ar fi: *migdalele*⁸⁸, *smochinele*⁸⁹, *curmalele*⁹⁰, *stafidele*⁹¹, *ananasul* și *lămâile*. Dincolo de caracterul lor exotic și de noutate, care

⁸⁰ Gh. Lazăr, *Cheltuielile de înmormântare a unei jupânese de altădată: cazul Mariei Greceanu*, în Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter (editori), *Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani. Omagiu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 790-791. În același scop, și în cazul pomenirilor lui Ilie Otetelișanu (I. Obretin, *op. cit.*, p. 196).

⁸¹ D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 116-117.

⁸² N. Iorga, *Scrisori de boieri*, p. 33, 36, 48.

⁸³ ANIC, Fond Hagi Ianuș, XXXIX/26 (act din 2 mai 1813; informație preluată din rezumatul documentului, inclus în inventarul fondului, întocmit de Natalia Trandafirescu și Sandu Dumitra). Despre zahărul vândut în Țara Românească era informat, la 1786, și Hagi Constantin Pop de către unul din partenerii săi, Tudoran Mihai (D. Z. Furnică, *Documente*, p. 124-126).

⁸⁴ Într-o listă din anul 1780, întocmită de Hagi Constantin Pop cu cele trimise boierului Constantin Goleșcu, erau menționate și „9 cutii pișcoturi” (D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 112), iar un deceniu mai târziu serdarul Jianu îi cerea să-i procure, pe lângă două sobe, sticle de vin și „4 funț pișcote” (N. Iorga, *Scrisori de boieri*, p. 21).

⁸⁵ D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 116-117.

⁸⁶ N. Iorga, *Scrisori de boieri*, p. 19.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 29-30.

⁸⁸ De exemplu, negustorul sibian Manicati Safranu trimitea, printre altele, unui partener de afaceri de la București, Andrei Nicolae Papazoglu, și 100 ocale de migdale dulci în valoare de 200 groși (D. Limona, *Negustorii „greci”*, p. 69). Suma de 40 de bani pentru cumpărarea de migdale figurează și în lista cu banii cheltuiți pentru pomenirile lui Ilie Otetelișanu (I. Obretin, *op. cit.*, p. 197).

⁸⁹ I. Obretin, *op. cit.*, p. 196, 197.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 31; I. Obretin, *op. cit.*, p. 197 („75 bani pă stafide roșii”; „30 bani pă stafide negre”).

poate justifica într-o anumită măsură dorința de a le etala cu diverse ocazii și consuma⁹², interesul pentru obținerea acestora se explică și prin calitățile terapeutice atribuite lor în tratarea anumitor boli sau pentru a fi folosite pentru condimentarea mâncărilor preparate⁹³. De exemplu, în 1798 prezența la Râmnic a soției unui înalt dregător domnesc („dumneaei cinstita cocoană căimăcămeasă”), care între timp dăduse naștere și unui prunc, constituia un motiv întemeiat pentru pitarul Constantin Brăiloiu de a se adresa aceluiasi comisionar sibian, Hagi Constantin Pop, rugându-l să-i procure atât medicamentele prescrise într-o rețetă de „dohtorii ce să află lângă dumneaei”, dar și „doaa poame de acelea...ce le zic ananas”. Din conținutul epistolei, aflăm că respectivele „poame” puteau fi obținute fie de la grădinarii din oraș, fie din „grădina lui Brocântal” [= baronul Bruckenthal], expeditorul dorind ca acestea să-i fie trimise în cea mai mare grabă, căci respectiva jupâneasă „se află lehusă și cam zaiță”⁹⁴. Câteva asemenea „poame” de ananas dorea să-i fie trimise și Elena Brăiloiu la 1811⁹⁵, precum și boierul Barbu Știrbei, acesta din urmă invocând în scrisoarea sa apropierea sărbătorii Sfintei Ecaterina, când „avem masă”, exprimându-și speranța că în noul context politic „să vor găsi îndestul”⁹⁶.

Lămăile erau la rândul lor „cercetate” de familiile de boieri, fiind folosite în mod special pentru prepararea sucurilor⁹⁷ sau a dulcețurilor⁹⁸, dar nu numai⁹⁹, iar cu timpul se va încerca chiar aclimatizarea și cultivarea lor în Țara Românească¹⁰⁰, dacă avem în vedere scrisoarea boierului Ștefan Pârșcoveanu adresată lui Hagi Constantin Pop, în care deplângea faptul că în țară nu se găsesc oameni „ca aceia să <le> poarte de grijă”¹⁰¹. O grădină în care erau cultivați nu numai lămâi, ci și portocali, „flori i altele...și zarzavaturi”, avea pe moșia sa de la Ianușești și negustorul Hagi Ianuș Costa Petru, pentru a cărei administrare și îngrijire angajase chiar un grădinar, anume Petru „sudit nemțesc”. În schimbul unui salariu anual de

⁹² De exemplu, Elena Brăiloiu cerea Păunicăi, soția lui Hagi Constantin Pop, să-i procure, în afară de zahăr, „peteală de aur”, și migdale, toate acestea urmând a fi servite la nunta unuia dintre nepoții ei (N. Iorga, *Scrisori de boieri*, p. 48).

⁹³ În 1781, într-o scrisoare adresată lui Hagi Constantin Pop, jupâneasa Dumitrana Știrbei îi atrăgea atenția că în locul rozmarinului „de care să face în grădini, ca să ne fie pentru bucate”, i-a trimis stafide negre (*ibidem*, p. 5).

⁹⁴ *Ibidem*, p. 35.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 52.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 38.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 51.

⁹⁸ *O lume într-o carte de bucate*, p. 165-166.

⁹⁹ În deja amintita „foiță” în care au fost consemnate cheltuielile referitoare la pomenirile lui Ilie Otetelișanu, se menționează și suma de „60 bani pă zamă de lămâie” (I. Obretin, *op. cit.*, p. 196).

¹⁰⁰ Documentele surprind în mai multe rânduri interesul anumitor familii de boieri de a cultiva în grădinile lor anumite zarzavaturi și legume, mai puțin întâlnite în Țara Românească. De exemplu, la 1778 Dumitrana Știrbei încerca să procure semințe de „napu, dă gulii, de varză nemțească i lăptuci de cele învălitate”; „semințe de grădină” cerea lui Hagi Constantin Pop, la 1799, și Barbu Știrbei, precizând că „îmi vei însemna dumneata fieștecare felurime cum să să puie în pământ” (N. Iorga, *Scrisori de boieri*, p. 3, 36, 44).

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 4.

570 taleri și 200 ocale făină, respectivul grădinar se angaja prin mai multe acte să se ocupe de întreținerea acestora, obligându-se totodată „să muncească cinstit și să nu fure”¹⁰². Îngrijirea diverselor plante și pomi aflate în grădină, dar în special a lămâilor, se pare că era destul de costisitoare, dacă avem în vedere cele menționate într-o scrisoare a lui Polihronie Costa Petru, adresată la 10 septembrie 1823 din Sibiu, unde se afla în refugiu, omului său de încredere de la Craiova. Astfel, pe lângă detaliile privind decesul fratelui său, Hagi Ianuș, celui ce-i revenise coordonarea întregii activități comerciale a familiei, trimițându-i în acest scop 1000 de anunțuri ce trebuiau expediate tuturor celor cu care casa lor avea afaceri, el nu uită să-i ceară să-l trimită de urgență pe amintitul Petru grădinarul la moșia de la Ianușești ca să aibă grijă de lămâi, căci cultivarea și întreținerea acestora îl costaseră până în acel moment „mii de groși”¹⁰³.

În anumite situații, având în vedere valoarea ridicată din punct de vedere economic, dar și caracterul lor exotic, aceste fructe, în general, erau procurate de negustori nu numai pentru a da curs cererilor unor membri ai familiilor de boieri, care doreau să-și împodobească mesele și să le consume cu ocazia anumitor evenimente din sânul familiilor lor, ci și pentru a fi dăruite în momente speciale¹⁰⁴. Așa este cazul negustorului Antonie Nicolantîn care, într-o scrisoare adresată lui Hagi Constantin Pop la 15 ianuarie 1778, se lamenta și totodată îi oferea detalii despre neplăcerile și greutățile întâmpinate în derularea unei judecăți cu egumenul mănăstirii Argeș. Pentru urgentarea „lucrului judecății”, Nicolantîn îi cerea acestuia să-i facă nu numai „carte de vechil de judecată”, dar totodată să-i trimită, în grabă, „200 de pere frumoase, pe ales, și 20 sticle Frontiniac bun”, produse pe care dorea să le ofere unora dintre cei implicați în rezolvarea amintitei dispute juridice căci, preciza el, „ușile boiarilor prea bine știi cum să deșchid”¹⁰⁵. Tot despre un asemenea cadou, ce a constat în produse alimentare, se amintește și în scrisoarea pe care negustorul craiovean Mihai Socolescu o adresa „cumnatului” Hagi Constantin Pop, epistolă în care, pe lângă diverse informații referitoare la

¹⁰² ANIC, Fond Hagi Ianuș, XCVIII/99 și CXI/38 (informații preluate din rezumatele documentelor, incluse în inventarul fondului întocmit de Natalia Trandafirescu și Sandu Dumitra).

¹⁰³ ANIC, Fond Hagi Ianuș, CXVII/18. Printr-o scrisoare din noiembrie 1824, Polihronie Costa Petru era informat că grădina este foarte frumoasă, mai ales lămâii și portocalii, fiind prevenit că în preajma sărbătorii de Paști îi vor fi trimise cele mai frumoase fructe care se vor coace (ANIC, Fond Hagi Ianuș, CXXVI/52; informațiile sunt preluate din rezumatele documentelor, incluse în inventarul fondului întocmit de Natalia Trandafirescu și Sandu Dumitra).

¹⁰⁴ Pentru practica oferirii de „tainuri” oaspeților străini de către domnii Țării Românești, vezi informațiile oferite de Anton Maria Del Chiaro (*Călători străini*, VIII, p. 381-383). Asupra acestui obicei în țările române, întâlnit atât la curțile domnești, cât și la cele boierești, vezi pe larg Matei Cazacu, *The Story of Romanian Gastronomy*, translated by Laura Beldiman, Bucharest, Romanian Cultural Foundation Publishing House, 1999, p. 59-83; pentru spațiul francez, vezi la Philippe Meyzie, *Les cadeaux alimentaires dans les Sud-Ouest aquitain au XVIIIe siècle: sociabilité, pouvoirs et gastronomie*, în *Histoire, Economie, Société*, 2006, nr. 1, p. 33-50.

¹⁰⁵ D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 59-61.

afacerile derulate împreună, îl anunța și asupra faptului că i-a trimis și „2 berbinicioare, una cu miere și alta cu unt”¹⁰⁶.

Oferirea de asemenea cadouri nu era însă o practică specifică numai mediului negustoresc, ea fiind întâlnită și în alte medii sociale. Astfel, la sfârșitul lunii ianuarie a anului 1787 stolnicul Răducanu Socoteanu, într-o scrisoare adresată egumenului Dionisie de la mănăstirea Hurezi, prin care îl anunța că i-a trimis mai multe zapise referitoare la disputa pe care așezământul o avea în ceea ce privea dreptul ei de stăpânire asupra moșiei Recea, îi mulțumea totodată și pentru „botița de păstrăvi și 2 cașcavale” pe care fața bisericească i le trimisese; recunoștința expeditorului era cu atât mai mare cu cât nora lui apreciasse foarte mult calitatea produselor, întrucât „iaste și ia munteancă și pe aici de acestu felu de păstrăvi nu să găsește”¹⁰⁷. Detalii despre asemenea „plocoane” găsim și în catastiful mănăstirii Râmnicu Sărat de venituri și cheltuieli, pentru a nu reține aici decât acest exemplu, în cuprinsul căruia au fost consemnate diversele „atenții” în produse alimentare – constând în cafea, migdale, stafide, lămâi, zahăr – oferite de egumenul așezământului atât domnului, cât și marilor boieri, în timpul prezenței lui la curtea domnească, cu ocazia sărbătorii Învierea Domnului din primăvara anului 1735¹⁰⁸.

Dacă în Occidentul european, începând cu secolul al XVII-lea, consumul *mirodeniilor* cunoaște un anume declin, consecință atât a înlocuirii loc cu anumite produse autohtone mult mai accesibile, dar și a unor „transformări” vizibile la nivelul „gustului alimentar”¹⁰⁹, lucrurile par a fi diferite în Țara Românească, unde „mania mirodeniilor”, pentru a folosi expresia lui Fernand Braudel¹¹⁰, este încă în vogă nu numai de-a lungul secolelor XVII-XVIII¹¹¹, ci chiar până spre mijlocul

¹⁰⁶ BAR, Doc. ist., MCXXX/123 (doc. din 30 ianuarie 1787). Referitor la activitatea lui Mihai Socolescu și familia lui, vezi Gh. Lazăr, *Destine încrucișate. Întregiri documentare privind două „case” negustorești din Oltenia*, în Sorin Liviu Damean (coord.), *Elite, societate și putere (secolele XVI – XX)*, Craiova, Editura Universitaria - Editura Presa Universitară Clujeană, 2023, p. 50-80.

¹⁰⁷ N. Iorga, *Hârții din arhiva Mănăstirii Hurezului precum și din a Protopopiei Argeșului, din a boierilor Brâncoveni și altor neamuri: găsite în casele proprietății din Brâncoveni*, București, 1907, p. 88-90, nr. XCIII.

¹⁰⁸ Gh. Lazăr, *Despre averile mănăstirești din Țara Românească (secolul al XVIII-lea). Cazul mănăstirii de la Râmnicu Sărat*, în Laurențiu Rădvan (editor), *Orașul și Biserica. Patrimoniu, oameni, activități (secolele XV-XIX)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2019, p. 129-181.

¹⁰⁹ Jean-Louis Flandrin, *Diferențierea prin gust*, în Philippe Ariès și Georges Duby (eds.), *Istoria vieții private. De la Renaștere la Epoca Luminilor*, vol. V, trad. de Constanța Tănăsescu, București, Editura Meridiane, 1995, p. 333-334. În același sens, idem, *La diversité des goûts et des pratiques alimentaires*, în *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 30, 1983, p. 66-83; Massimo Montanari, *Foamea și abundența. O istorie a alimentației în Europa*, Iași, Polirom, 2003, p. 117.

¹¹⁰ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, vol. 1, trad. și postfață de Adrian Riza, București, Editura Meridiane, 1984, p. 254.

¹¹¹ O serie de produse din categoria mirodeniilor figurau în catastiful vămii de la Căineni din anul 1691, din vremea lui Constantin Brâncoveanu (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, V, București, 1903, p. 364-367). Referitor la utilizarea mirodeniilor pe scară largă în bucătăria din Țara Românească, vezi și observațiile lui M. Cazacu în studiul introductiv la *O lume într-o carte de bucate*, p. 58-59, iar pentru comerțul cu asemenea produse înainte de această perioadă, vezi Mária Pakucs-Willcocks, *op. cit.*

secolului al XIX-lea¹¹². Dată fiind această realitate, iar amintita cartea de bucate folosită de membrii familiilor Cantacuzino și Brâncoveanu o demonstrează pe deplin¹¹³, mirodeniile, în special piperul¹¹⁴, erau la mare căutare în bucătăriile familiilor boierești, ele fiind în mod sistematic menționate în scrisorile adresate negustorului Hagi Constantin Pop. Astfel, la 1774, Constantin Argetoianu adresa o scrisoare „finului Costandin”, ocazie cu care îi cerea să-i procure, printre altele, și anumite cantități de *scorțișoară*, *cuișoară* și „șofran de Beci”¹¹⁵, iar câțiva ani mai târziu, de această dată pentru a da curs unei cereri a familiei Bengescu, negustorul Zamfirache Hagi Gheorghe din Râmnicul Vâlcea dorea să i se procure arpacaș, scorțișoară¹¹⁶ și „piper cu alerlai” [= expresie din lb. germană: *allerlei Pfeffer*, adică piper de tot felul]¹¹⁷. Detalii despre cantitățile de piper trimise de Hagi Constantin Pop spre a fi comercializate în Țara Românească ne sunt oferite și de scrisorile a doi dintre partenerii săi, Nicolită Iovipali¹¹⁸ și Tudoran Mihai, prin care îl informau – primul în 1779, iar cel de-al doilea în 1786 – și despre vânzarea respectivului produs¹¹⁹.

Fără îndoială, această rafinare a comportamentului gastronomic al elitei boierești este vizibilă, iar informațiile oferite de corespondența anumitor negustori vine să confirme acest fapt, nu numai în ceea ce privește varietatea produsele consumate, ci și în modul lor de preparare și mai ales în abundența și diversificarea obiectelor folosite în timpul servirii mesei. Recurența cu care aceste obiecte se regăsesc în vechile foi de zestre din țările române, numite generic „rânduiala mesei”, confirmă faptul că începând cu ultimul sfert al secolului al XVII-lea putem vorbi de o „civilizație a mesei”, în care elementele specifice orientale se împleteau cu cele apusene¹²⁰, o realitate pe care o regăsim până spre mijlocul secolului al XIX-lea¹²¹. Detalii interesante despre aceste transformări ne sunt oferite și de corespondența purtată de negustorul Hagi Constantin Pop cu membrii anumitor familii de boieri din Țara Românească, care vor renunța treptat la serviciile

¹¹² Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Patimă și desfătare*, p. 41-45.

¹¹³ *O lume într-o carte de bucate*, passim. Achiziționarea anumitor cantități de șofran, „scorțișoară i nușcoară i cuișoară”, figurează de asemenea și în lista cu cheltuielile pentru pomenirea lui Ilie Otetelișanu (I. Obretin, *op. cit.*, p. 197).

¹¹⁴ Z. S. Pach, *La route du poivre vers la Hongrie médiévale (Contribution à l'histoire du commerce méditerranéen au XVIe siècle)*, în *Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel. II, Méthodologie de l'histoire et des Sciences humaines*, Toulouse, Edité par Privat, 1973, p. 449-458.

¹¹⁵ D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 31-32.

¹¹⁶ La 1781 un alt boier, Zamfir Jianu, dorea să i se procure „unt de scorțișoară, ce-i zic lăținește <oleum cannellae>” (N. Iorga, *Scrisori de boieri*, p. 7).

¹¹⁷ D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 74.

¹¹⁸ Pentru activitatea comercială a familiei Iovipali, vezi Gh. Lazăr, *Aux frontières du grand commerce: la famille Iovipali en Valachie (XVIIIe – début du XIXe siècle)*, în Lora Taseva, Penka Danova (edited by), *South-East Europe through the Centuries: Social History, Contacts of Languages and Cultures*, Sofia, 2021, p. 79-100.

¹¹⁹ D. Z. Furnică, *Documente*, p. 53-54, 124-126.

¹²⁰ Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 226.

¹²¹ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Patimă și desfătare*, passim.

bucătarilor autohtoni, înlocuiți cu alții mult mai experimentați, de preferință aduși din afara țării. Astfel, la 1807 Radu Golescu dorea să i să găsească o „bucătăriță” experimentată, care să știe să prepare cel puțin trei feluri de mâncare, precum și „o friptură bună” și prăjituri „feliuri dă feliuri”. Ceva mai exigent se arăta însă un membru al familiei Brăiloiu, care solicita ca respectiva bucătăreasă să fie „săsoaică”, să fie „curată” și să aibă „știință și praxis” în prepararea mai multor feluri de mâncare, „de uscături [= antreuri], de bucate și de zaharica [= produse dulci, desert]”. De asemenea, el preciza că respectiva bucătăreasă trebuie să provină neapărat dintr-o „casă de boier” și nu din una „din cele din prostime”¹²².

Un indicator prețios al „rafinamentului gastronomic”¹²³ tot mai vizibil la nivelul boierimii din Țara Românească, dar și al dorinței de a afișa un anume statut social și economic, îl reprezenta bogăția și diversitatea obiectelor folosite de aceasta pentru servitul mesei, lucru de altfel valabil și în cazul altor spații geografice¹²⁴. Și în acest caz, pentru procurarea amintitelor ustensile, pe lângă stofe, bijuterii, alimente, ajutorul oferit de anumiți negustori este indispensabil, la loc de cinste aflându-se și de această dată casa comercială a lui Hagi Constantin Pop. Astfel, la 1781, serdarul Barbu Știrbei, îi cerea acestuia să-i comande un set complet de masă pentru 24 de persoane „cu toate cele trebuincioase”, în timp ce Dumitrache Fălcoianu, la 1792, era interesat de procurarea unui serviciu compus din „12 cuțate cu furculițele, 19 linguri, 1 lingură mare, 24 zarfuri”¹²⁵. Practica achiziționării și folosirii acestor ustensile, atestată documentar cu mult timp înainte¹²⁶, va cunoaște o asemenea amploare încât ele se regăsesc nu numai în inventarele cu bunuri aparținând unor importante familii boierești, cum este cazul familiei Văcărescu¹²⁷, ci și ale unor așezăminte monahale¹²⁸.

Caracterul preponderent agrar și autarhic al economiei Țării Românești constituie principala explicație în ceea ce privește ponderea foarte mare ocupată de cereale și animale în comerțul extern, în special cel realizat în zona de sud a Dunării, în raport cu produselor alimentare achiziționate din afara hotarelor țării și destinate consumului intern. În plus, în cazul comerțului cu alimente destinate a fi

¹²² N. Iorga, *Scrisori de boieri*, p. 29, 42.

¹²³ Alain Girard, *Le triomphe de „la cuisine bourgeoise”*. *Livres culinaires, cuisine et société en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, în „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine”, 1977, nr. 4, p. 497-521.

¹²⁴ Sylvie Girard, *Histoire des objets de cuisine et de gourmandise*, Paris, Editions Jacques Grancher, 1991.

¹²⁵ N. Iorga, *Scrisori de boieri*, p. 6, 22.

¹²⁶ Pentru detalii, vezi Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 224-227; Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Patimă și desfătare*, p. 140-147.

¹²⁷ M. Caratașu, *op. cit.*, p. 59, 81.

¹²⁸ De exemplu, la 1837, cu ocazia întocmirii unui inventar, printre bunurile mănăstirii Cotroceni figurau și „86 talere de farfurie, din care 36 englezești” (Mariana Lazăr, *Mănăstirea Cotroceni în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în Valeriu Sârbu și Cristian Luca (editori), *Miscellanea historica et archaeologica in honorem Professoris Ionel Căndea*, p. 657).

valorificate în interiorul țării, cele mai multe dintre ele putând fi incluse în categoria produselor de lux, nu trebuie uitat faptul că principalii beneficiari ai acestuia, deși dispuneau de un potențial economic însemnat, constituiau totuși un grup social redus numeric. Lucrurile par a începe a se schimba din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când putem sesiza o anumită creștere a numărului celor ce vor apela la serviciile acestor „profesioniști ai schimbului” pentru a-și procura, fie și parțial, cele necesare traiului zilnic.

Dovada indirectă a acestei noi realități socio-economice o constituie prezența tot mai numeroasă în documentele vremii a negustorilor *băcani* și a *precupeților*, care prin specificul lor erau implicați în micul comerț, cu amănuntul, printre care se regăseau și produsele alimentare, destinat în special micilor cumpărători¹²⁹. Amintiți sporadic încă de la începutul secolului al XVII-lea, reprezentanții celor două categorii de negustori vor fi tot mai des amintiți în documentele epocii, astfel încât la începutul secolului următor deja este menționat un „vătaf de băcani”, ceea ce a reprezentat un prim pas în direcția constituirii lor într-o corporație de sine stătătoare¹³⁰, deziderat atins însă numai în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea¹³¹. În linii generale, aceeași evoluție o regăsim și în cazul *precupeților* care însă, probabil drept urmare a repetatelor acuzații că provoacă „pagubă și înșelăciune” prin vânzarea produselor alimentare la prețuri mult mai mari¹³², obțin abia în anul 1805, dreptul de a se organiza într-un „isnaf” al lor¹³³.

Fără îndoială, în ambele situații, decizia domnească a fost determinată nu numai de preocuparea de a asigura în bune condiții aprovizionarea capitalei, ci și de creșterea rolului pe care amintitele categorii de negustori îl aveau în derularea acestui proces, în condițiile în care asistăm, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, nu numai la o creștere a numărului locuitorilor, dar și la o diminuare a terenurilor cultivabile din interiorul orașului¹³⁴, care în perioada premergătoare asiguraseră, într-o proporție greu de evaluat, alimentele necesare traiului zilnic. Cu siguranță, o cercetare viitoare, sistematică și de lungă durată a documentelor aflate în diversele fonduri arhivistice rămase încă necercetate, va oferi în mod sigur informații prețioase pentru o mai bună analiză a problematicii abordate în studiul de față.

¹²⁹ Pentru varietatea produselor comercializată de negustorii băcani, cu titlu de exemplu, amintim aici lista cu cele „ce s-au târguit de la Țarigrad” pentru jupâneasa Maria Argetoianu, întocmită spre mijlocul secolului al XVIII-lea de un asemenea comerciant, în care, pe lângă săpun, diferite sortimente de stofă, regăsim untdelemn și orez (ANIC, Colecția E. Vîrtosu, I/499). În același sens, a se vedea și actul din august 1793 prin care Alexandru Moruzi (1793-1796), porunca să se verifice dacă băcanii din București asigurau nu numai „cu îndestulare” produsele necesare „pentru trebuința norodului”, dar și dacă le vând „cu preț cuviincios” (D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului*, p. 160-161).

¹³⁰ Gh. Lazăr, *Les marchands en Valachie*, p. 161; Simion Câlția, *Așezări urbane sau rurale? Orașele din țările române de la sfârșitul secolului al 17-lea la începutul secolului al 19-lea*, București, Editura Universității din București, 2011, p. 407-411.

¹³¹ D. Z. Furnică, *Industria și dezvoltarea ei în țările române*, București, 1926, p. 40.

¹³² V. A. Urechia, *op. cit.*, I, București, 1891, p. 436-438; VI, București, 1893, p. 663; XI, p. 356-357.

¹³³ *Ibidem*, XI, p. 358-359.

¹³⁴ Asupra acestui fenomen, vezi S. Câlția, *op. cit.*, p. 272-315.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
<i>„Arhiva”</i>	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde